

Bakk Miklós, Öllös László

POLITIKAI KÖZÖSSÉG ÉS KULTURÁLIS IDENTITÁS MAGYARORSZÁG ÉS A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOK MAGYAR KISEBBSÉGEINEK VISZONYÁBAN

1. A HATÁRON TÚLI MAGYAROK ÉS A MAGYAR NEMZETÉPÍTÉS KÉT DIMENZIÓJA

1.1 Bevezető értelmezések

A nemzet az elmúlt két évszázadban kétségtelenül a legnagyobb és legstabilabb politikai közösség volt, amelynek identitása mind politikailag, mind kulturálisan megnyilvánul. Mindazonáltal definíciójára nem törekedhetünk, ugyanis a nemzet jellemzőinek katalógusa egyrészt lezárhatatlan, másrészt figyelembe kell vennünk, hogy az egyes nemzetek meghatározása nemcsak tudományos, hanem politikai kérdés is.¹

A magyar nemzetépítést kettősségek és feszültségek jellemzik. Egyrészt a mai Magyarországon kétségtelen folyamatban van egy, az állampolgári közösségre irányuló államnemzet-építés, másrészt – Trianon örökségeként – a nyelvi-kulturális kötődés szerinti magyar nemzeti közösség is megjelenik a politikai dimenzióban. A két dimenzió között olyan termékeny feszültség van, amely ugyan több más európai nemzet esetében is fennáll, viszont a magyar sa-

¹ A nemzet-meghatározásnak mindig politikai előzményei és/vagy következményei vannak. lásd Kántor Zoltán: *A nemzet kérdése a nemzetközi porondon*. Külügyi Szemle, 2008. 2. sz.

játosság e tekintetben az, hogy a magyarországi politikai közösség e feszültség feloldásában, a magyar identitáspolitikai megalkotásában nagyon kevés konszenzuselemre tud alapozni. A feszültség a „magyar közösség” határainak folyamatos újratermelésénél pillantható meg: egyrészt fennáll egy erőteljes konszenzus arra nézve, hogy a magyar etnokulturális közösség egésze a magyar nemzet önfelfogásának alapvető kerete, másrészt elfogadott az is, hogy az ehhez való tartozás alapvetően egyéni döntéstől függ. Az egyéni döntés feltételeit ugyanakkor nem csupán az illető egyén életpályája során adódó ki- és belépési lehetőségek, „gyakorlatok” (mint szocializációs minták) határozzák meg, hanem hatással vannak rá azok a kontroverziális közéleti viták is, amelyek e „magyar gyakorlatokat” folyamatosan a „magyar közösség” politikai életének centrumában kívánják tartani.²

Emellett az a felfogás is megjelent, mely szerint a modern ember nemzeti szabadsága és egyenlősége része szabadságának és egyenlőségének. Identitásának fontos alkotóeleme nemzeti identitása, így a nemzeti jogok emberi jogok is. Az államnak védenie kell őket, akkor is, ha polgárai különféle nemzetekhez sorolják magukat. Az állam polgárai elvárhatják, hogy államuk minden rendelkezésre álló eszközzel segítse nemzeti identitásuk megőrzését és fejlődését.

1.2 Magyar nemzetépítés az Európai Unióban

Nemzetpolitikán ma a magyar államnak a nemzetépítéssel összefüggő, az előbbieken alapszó ellentmondásos és az ellentmondások valamilyen feloldását célzó törekvéseit, az ezzel kapcsolatos (sok tekintetben integráló és kiegyensúlyozó) feladatait értjük.

Az európai integrációs térben a magyar nemzetpolitikai törekvések négy fő dimenzióban jelennek meg. Ezek: a) hagyományos (*állam*)*nemzetépítésként*, amely az állam egyik fontos funkciójának továbbélése; b) az *állam alatti* (sub-state) nemzetépítés; c) a határokon átnyúló – *transzszuverenitást* célzó – nemzetépítés, amelyet a státustörvény példáz, valamint d) a *védkező* (protekcionista) nemzetépítés.³ E négy típus, a törekvések e négy iránya sohasem külön-külön, ideáltípusos szétválasztottságban jelenik meg, hanem inkább egymásra épülve, a konkrét nemzetépítő gyakorlatban összefonódva, az aktuális nemzetpolitikai cél- és eszköztárnak megfelelően.

Bár a határon túli magyar kisebbségek helyzetére, lehetőségeire a nemzetpolitikának mind e négy iránya kihat, a magyar állam és a határon túli magyarok viszonyát közvetlenül fedő – a nemzetközi és kétoldalú kisebbségvédelmi szerződéseket, a magyar-magyar kapcsolatok intézményes működtetését és a határon túli magyarsággal kapcsolatos támogatáspolitikát ma-

² Vö. Bakk Miklós: *Politikai közösség és identitás*. Komp-Press, Kolozsvár, 2008, 71-75.

³ Csergő Zsuzsa–Goldgeier, James: *Nationalist Strategies and European Integration*. In: Zoltán Kántor, Balázs Majtényi, Osamu Ieda, Balázs Vizi, and Iván Halász (eds.): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*. Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, 2004. 273-290.

gába foglaló – terület, amelyet fogalmilag magyarságpolitikának lehet nevezni,⁴ elsősorban a határokon átnyúló és az állam alatti nemzetépítés dimenziójában jelenik meg közvetlenül, politikai és pragmatikusabb célokba foglaltan.

A transzszuverenitás dimenzióját a territorialitás és az állampolgárság kölcsönösen erőteljes összekapcsolódásának oldódása teremtette meg. A második világháború után az államhatalom abszolút területi hatályát megtörte az emberi jogok érvényesülése, majd az európai integrációs normaközösség és a tömegesebbé váló többes állampolgárság is oldott ezen. Magyarország és szomszédai uniós integrációjával e dimenzió „újranezetiesült”, mintegy annak következményeként, hogy a szomszédos országok nem tudtak olyan állampolgárság-modellt kialakítani, amely elfogadható és integráló lett volna az ottani magyarok számára.

Az állam alatti (sub-state) nemzetépítés általában azokat a nyugati etnoterritoriális közösségeket jellemzi, amelyek sikeresen alakították ki saját területi önkormányzatukat az államnemzeti építkezéssel szemben (a katalán és a skót példa itt a leginkább tanulságos), és amelyeknek a maguk sajátos módján sikerült ötvözniük „reziduális etnicitásukat” az asszimilálásukra törekvő államnemzeti projekt által megvalósított modernitás-moddellel. Olyan folyamat ez, amelyben a területi-politikai közösségek magukat „nemzetiesülő” közösségként (a kulturális közösség és a politikai lojalitás összekapcsolásával) építik, de egyúttal beépítik „etnicitásukba” azokat a lojalitásformákat és közpolgári tradíciókat is, amelyeket a velük szemben elkezdett államnemzet-építés halmozott fel (ez jelenik meg a katalánok és a skótok kettős identitásában). A kettős identitás alapja: az így sikeres etnoterritoriális közösséghez tartozó egyének meg tudják osztani lojalitásukat az állam szintjén létező politikai közösség és az etnoterritoriális közösség között.

1.3 Politikai közösségek és kulturális reprodukció

A határon túli magyarok tekintetében a transzszuverenitás és külhoni állam alatti nemzetépítés összefüggéseiről kevés elemzés született.⁵ Első közelítésben azt lehet mondani, hogy *a transzszuverenitásra építő nemzetpolitikai programok elsősorban a magyar állam közpolitikai erőforrásait állítják a külhoni magyarok és a magyar kultúra fennmaradásának szolgálatába*. Az állam alatti nemzetépítés érdekében ugyanakkor arra a magyar külpolitikai nyomásgyakorlásra van szükség, amely a külhoni magyarok egyes csoportjai számára egy új közjogi státus

⁴ Lásd Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Kalligram, Pozsony, 2004, 7-9; 238-245.

⁵ A *Provincia* című, két nyelven kiadott kolozsvári lap (2000-2002) hasábjain jelent meg néhány, e kérdést érintő publicisztikai írás. Lásd Molnár Gusztáv: *A konszociációs demokrácia esélyei Erdélyben*. *Provincia*, 6/2000. Borbély Zsolt-Attila: *Összmagyarság és erdélyiség*. *Provincia*, 8/2000. Kántor Zoltán: *A konszociáció Erdélyben. Folyamatok és modellek*. *Provincia*, 4/2001. Néhány további, a státustörvény vitájában megjelent írás: Zoltán Kántor: *The Concept of Nation in the Central and East European 'Status Law'*. In Osamu Ieda (ed.): *Beyond Sovereignty: From Status Law to Transnational Citizenship?* Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, 2006. 37-51. Sherill Stroschein: *Territory and the Hungarian Status Law: Time for New Assumptions*, In Osamu Ieda (ed) id. mű 53-71.

kialakítását segíti, és amellyel e csoportok a területi-állampolgársági államban szereznek *általuk is demokratikus módon ellenőrizhető közpolitikai eszközöket kultúrájuk, identitásuk megőrzése és fejlesztése érdekében.*

Ebből következően a két nemzetpolitikai cél elérhetősége között jelentős különbségek lehetnek, amelyeket sem a magyarországi politikai szereplők, sem a kisebbségi magyarok politikai szervezetei nem tudatosítottak kellőképpen. Magyarországon – itt most nem elemzett folyamatok eredményeképpen – a külhoni magyar nemzetrészeket egységes egészben látó politikai képzelet maradt mind a mai napig domináns (amely akadályozza a szomszédos országokban élő nemzetrészek helyzete közötti különbség észrevételét, de főleg azon konzekvenciák levonását, amelyek e nemzetrészek belső társadalmi és regionális tagoltságából adódnak). A határon túli kisebbségi politikai szervezetek esetében pedig a kilencvenes években olyan nemzeti közösségépítő politikai programok fogalmazódtak meg, amelyek egyaránt tartalmazták a „nemzeti újraegyesítés” *kulturális dimenzióját* (amely a kisebbségi és a diaszpóra magyar közösségek akadálytalan magyarországi és egymás közötti kapcsolattartásának, ezáltal pedig identitásfejlődése támogatását tette politikai céllá), valamint a (szomszédos) területi államba való – közjogi kereteken keresztül megvalósuló – *politikai közösségi integráció dimenzióját*, amely viszont az állam alapvető közjogi szerkezetére és az annak alapjául szolgáló, radikálisan új állampolgárság-felfogás kialakítására irányul. A két dimenzió egyetlen programban tartása azonban fontos volt a magyar kisebbségek politikai szervezetei számára, ugyanis míg a kulturális dimenzió mentén megfogalmazható egyes célok adott esetben beépíthetőek voltak kormány szerepet is biztosító programokba (az RMDSZ romániai és az MKP szlovákiai politikája, koalíciós szerepvállalásuk példázza ezt), az autonómia eszméje megmaradt e szervezetek *identitásképző eszméjének.*

2. A MAGYAR NEMZET ÉS PÁRBESZÉD A SZOMSZÉDOKKAL

Magyarország, a szomszédos államok és az ott élő magyar nemzetrészek kapcsolatrendszerében az előbbi két (kulturális és politikai) dimenzió „egybertartása” az egyik meghatározó elem. Ugyanakkor a huszonegyedik század eleje több vonatkozásban is változtatott Magyarország és szomszédjai viszonyán, s ezzel a magyar kisebbségek számára is új lehetőségeket nyitott. Az eddigi stratégiák ugyan esetenként jelentős sikerekkel jártak, ám az áttörést, nevezetesen a magyar kisebbségek nemzeti megmaradásához és fejlődéséhez szükséges politikai rendszerfeltételeket nem sikerült elérni általuk.

E stratégiák, mint fennebb említettük, jelentős mértékben összekapcsolták a magyar kisebbségek politikai érdekérvényesítésének intézményesítését a kulturális megmaradás kérdésével, ami tulajdonképpen szükséges volt. Ennek oka egyrészt az, hogy a politikai közösségszervezés a rendszerváltás első éveiben, a kisebbségi társadalmak jelentős eltömegesítetttsége nyomán legkézenfekvőbb módon a nyelvi-kulturális összetartozás spontán, reflektálatlan érzületére alapozhatott, ezzel mintegy reprodukálva a nemzetépítés fentebb vázolt logikáját. Másrészt azonban e politikai közösségszervezés aktorai a magyar kulturális intézmények kialakulatlansága, illet-

ve a meglévő intézmények remanens államosítotttsága miatt átvehették azt a szerepet, amelyben a Magyarországról érkező támogatások fölött a kulturális közpolitika hiányzó intézményeit helyettesítették. Ezt a szerepet pedig igyekeztek meg is tartani, még annak árán is, hogy ezzel fékeztek a magyar kisebbségek számára tényleg megfelelő, és intézményileg is kialakítható kulturális közpolitikák megfogalmazását. Azon közpolitikákét tehát, amelyek nem rendelkeznek alá mindent a közösség nyelvi-kulturális határai fenntartásának, mint egyetlen célnak, hanem a fejlődés, a kibontakozás, a világhoz való alkalmazkodás igényeire is tekintettel vannak.

Nyilvánvaló, hogy a magyar kisebbségeknek szükségük van magyarországi segítségre. Egyrészt azért, mert egyedül nem képesek kivívni nemzeti jogait, amelyek többek között biztosíthatják a saját intézményeik fölötti demokratikus-közösségi kontrollt. Másrészt azért, mert a szomszéd nemzetek félelmei egyszerre fakadnak a kisebbségi magyarok jelenlétéből és Magyarországból. A kisebbségi magyaroktól maguktól azonban aligha félnének, Magyarországgal együtt viszont már felkelhető és táplálható veszélyérzetük. A magyar állam segítségére emellett azért is szükségük van ezeknek a kisebbségeknek, mert szervesen kötődnek a magyar kultúra egészéhez, amire fejlődésükhöz, nemzeti megmaradásukhoz akkor is szükségük van, ha minden igényelt jogukat megadná államuk, tehát ha nemzetileg elismert részévé válnának az ország politikai közösségének, sőt a társadalom életének minden fontos területén megfelelő pozíciókat szerezhetnének. Ugyanakkor Magyarország segítése a politikai támogatások rendjén is indokolható, és nemcsak azért, mert a politika az ember nemzeti mivoltának egyik lényeges eleme, hanem azért is, mert egy nemzeti kisebbség a politika általános nemzeti dimenzióján túl sajátos problémákkal is szembesül.⁶

2.1 A kisebbségi törekvések katalógusa

A magyar kisebbségek politikai szervezeteinek deklarált erőfeszítései az alábbi célokra irányulhatnak.⁷

Politikai képviseletük tekintetében a kisebbségi magyarok minden szinten szeretnének képviselethez jutni az adott állam képviseleti testületeiben. Azaz képviseletet akarnak az ország parlamentjében, megyei önkormányzataiban, esetleg sajátos jogállású területek önkormányzataiban, valamint természetesen a települési önkormányzatokban. Ugyanakkor a parlamenti képviselet megléte, illetve reprezentativitása mindegyiknél problémát jelenthet leszavazhatóságuk okán, tehát nemzetiségi céljaik elérése tekintetében nem eléggé effektív.

⁶ Az egyéni autonómia és szabad választás elvére épülő társulás adta szervezeti rend a kisebbségek körében is sokkal hatékonyabb, mint a centralizált. A kisebbségnek lehetővé kell tennie, hogy saját magán belül is létezhessenek kisebbségek. Veit Bader az így kialakuló asszociatív demokráciát jobb és egyben eredményesebb megoldásnak tekinti. Lásd Veit Bader: *Associative democracy and minorities within minorities*. In Avigail Eisenberg and Jeff Spinner-Halev, Cambridge University Press, Cambridge, 2005. 319—322.

⁷ Természetesen mindegyiküknek vannak sajátos céljaik is, amelyeknek szintén nagy nemzeti jelentőséget tulajdonítanak. Egyébként az ismertetés alapjául elsősorban a Bárdi Nándor–Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999*. Telesi László Alapítvány 2000. című kötet szolgált.

A magyar kisebbségek nem kevesebbet szeretnének elérni, mint nyelvük egyenjogúsítását, azaz hivatalos használatának jogát. Ugyanakkor egyikük sem szorgalmazta a magyar nyelv hivatalossá tételét az adott állam teljes területén, de ott, ahol élnek, azaz helyi és regionális szinten, igen. A két egyenrangú regionális hivatalos nyelv nem ismeretlen jelenség Európában, tehát működő mintákra is támaszkodhatnak azok, akik az elképzelést részletesen szeretnék kidolgozni országukban. A célkitűzés kétségkívül jelentős ellenállásba ütközik országaikban.

A kisebbségi magyarok 1989 után kétféle elvárást fogalmaztak meg az oktatási intézményrendszerükkel kapcsolatban. Egyrészt szeretnék, ha volna magyar iskola az általános és középiskolák mindegyik típusában. A másik igényük pedig a felsőoktatással kapcsolatos. Szeretnék, ha saját felsőoktatási intézményeik lehetnének. Kulturális intézményrendszerük vonatkozásában két egymással összefüggő igényről beszélhetünk. A kisebbségi magyarok szeretnék, ha kulturális intézményeik számarányukhoz mértén olyan támogatást kapnának, mint a többségi nemzet hasonló intézményei. Ez alatt általában arányos pénzügyi támogatást értenek. Ám fel kell hívnunk a figyelmet két további támogatásforma fontosságára, a kulturális életük és oktatásügyük politikai segítésére, valamint nyilvános megbecsülésére az állam tisztviselői részéről. S a kisebbségeknek mindegyik persze kulturális életük minden szintjén szükségük van. Tehát nemcsak országos intézményeik, hanem a helyiek és a regionálisak is hasonló támogatásban és elbánásban részesüljenek, mint a többségi kultúrához tartozók. A második igény kulturális intézményeik és intézményrendszerük fejlesztésének joga és tényleges lehetősége. Elvárják, hogy az államhatalom ne tiltsa, illetve ne akadályozza meg új kulturális intézmények alapítását, valamint a meglévők továbbfejlesztését. Továbbá, hogy a közvetlen tiltáson kívül ne is késleltesse mindezt. Fejlődésük késleltetése ugyanígy szintén asszimilációjuk eszköze.

Országuk belső területi felosztását, tehát megyéik, járásaik, körzeteik határát oly módon szeretnék megvonni a kisebbségi szervezetek, hogy a magyarok minél kisebb számban váljanak regionális kisebbséggé. A magyar kisebbségek szeretnének olyan területi státust szerezni, amelyben sajátos jogukat területhez kötötten is gyakorolhatják. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a föderáció szimmetrikus modellje, amelyben az ország területi felosztása a parlament szerkezetét is adja, s a parlament szerkezetét is meghatározza, nem szerepel a magyar kisebbségek céljai közt. A területi autonómia aszimmetrikus modellként már gyakrabban jelenik meg a kisebbségi pártok céljai közt. Ugyanakkor ezt a modellt éppen a magyar kisebbségek szórt településszerkezete és a egyes lakosságú települések és régiók miatt csak néhol lehet megvalósítani. Eközben a magyar többségű területeknek sajátos hatásköröket juttatnának éppen a kultúra, az oktatásügy, a nyelvhasználat területén. Továbbá azt kívánják, hogy ezek a jogok és lehetőségek a regionális és a helyi kisebbségben élő magyarokat is megillessék. Minden bizonynyal ez a legfontosabb oka a kombinált autonómiamodellek megjelenésének.

A gazdasági fejlesztés területén kétféle elvárás fogalmazódott meg a kisebbségek körében. Az általuk lakott régiók gazdasági fejlesztése ne maradjon el a többségi nemzet által lakottaktól, s az esetleges fejlesztés a régió adottságaira épüljön. A második pedig, hogy az állam által is befolyásolt fejlesztés ne irányuljon településszerkezetük felbomlasztására s a többségi nemzethez tartozók betelepítésére. Hasonlóak az elképzeléseik régiójuk infrastrukturális fejlődéséről is.

Végül még két fontos törekvést indokolt megemlítenünk, amelyekben ugyan nincsen teljes egyetértés a magyar kisebbségek körében, de azok közé a célok közé tartoznak, amelyek a nemzeti lét természetes elemének tekinthetők, s emellett nem jelentenek veszélyt e térség stabilitására. A magyar kisebbségek tagjai közül sokan szeretnék hivatalos szintre emelni a magyar kisebbség saját szimbólumait. Értelmezésünk szerint ezzel szeretnék elérni, hogy államuk szimbolikus jelét adja nemzeti méltóságuk tiszteletének.

A magyar kisebbségek körében megfogalmazódott az az igény is, hogy részt vegyenek az ország legfelsőbb döntéshozói szerveiben, mindenekelőtt a kormányban. A törekvés kritikái ellenére szerintünk ez az igény fennmaradna az autonómia egyes formáinak elérése esetén is. Nyilvánvaló, hogy ezen klasszikusnak nevezhető nemzeti célok elérése nélkül a magyar kisebbségek hosszabb távon nem tudnak megmaradni országaikban. Az ennek a célnak az elérésére irányuló eddigi stratégiák két típusba sorolhatók. Az egyik egy olyan erő létrehozása volt, amelyik kikényszeríti az adott országból mindazt, amire az ott élő magyaroknak szükségük volna. A másik pedig az ország demokratizálásában való részvétel és a magyar kisebbség céljainak beépítése a demokratizálás folyamatába.

A határon túli magyarok nemzeti intézményeinek magyarországi segítése, a nemzeti sorssal történő szimbolikus azonosulás, valamint törekvéseik nemzetközi támogatása, illetve külpolitikai védelmük a különféle sérelmekkel szemben fontos, sőt pótolhatatlan feltételei megmaradásuknak. Ennek okán foglalkozik elemzések sokasága mindegyik felsorolt elem minőségével, problémáival.⁸

2.2 A nemzeti egység magyarországi nézőpontja és megbékélés a szomszédokkal

A viták kapcsán azonban le kell szögeznünk, hogy immár nemcsak elméletileg bizonyítható, hanem 1989 óta számos különféle kísérletet követően mostanra tapasztalatilag is igazolhatóvá vált, hogy a felsorolt elemek együtt sem jelentenek akkora kényszerítő erőt, amellyel lényegileg változtatni lehetne a magyar kisebbségek helyzetén. És valószínűleg az egyre intenzívebbé váló gazdasági kapcsolatok sem hoznak lényegi változást a kérdésben. Ezért a magyar kisebbségekkel szembeni alkotmányos kötelességből eredő erőfeszítések mostanra egyfajta holtpontra jutottak. Magyarország az előbbi területeken kifejtett erőfeszítéseivel az esetek többségében annyira képes, hogy fenntartsion egyfajta egyensúlyt, s megakadályozza a legdurvább kisebbségellenes próbálkozásokat. Nem kevés ez, még ha esetenként ennyi sem sikerül.⁹ Egyfajta biztonságérzetet ad a kisebbségi magyarok többségének, hogy a felszámolásukra irányuló legdurvább kísérletek magyarországi segítséggel kivédhetőek. Ám a megoldás vízióját nem

⁸ Kontra Miklós írja a kilencvenes években: „A határainkon túli magyar nyelvhasználat vizsgálata a legutóbbi időig tabu volt. [...] Nyelvészetünkben e tabu feszegetése 1988-ban kezdődött el, amikor az MTA Nyelvtudományi intézete és az újvidéki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete az 1. élőnyelvi konferenciát megrendezte Budán.” Kontra Miklós: *Magyar nyelvhasználat határainkon túl*. In Diószegi László (szerk.): *Magyarságkutatás 1995-96*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1996.

⁹ Lásd az ukránjai magyar oktatás problémáit vagy a vajdasági magyarok korábbi helyzetét.

nyújtja. Nem is nyújthatja, ugyanis az alkotmányosság lényegi eleméig, a nép morális értékrendjéig nem ér el. Márpedig a magyar kisebbségek nemzeti egyenrangúságához mindennek előtt a szomszéd nemzetek magyarsággal kapcsolatos értékrendjének kellene megváltozni. Az értékrend eddigi állapota ugyanis a magyarok kisebbségi jogainak megadását az ország felbomlasztásaként értelmezi. Ez a fő oka, hogy a jogok elérése pusztán erővel nem lehetséges. Ugyanakkor a nemzeti megbékélés folyamatának egyetértésen alapuló magyarországi megkezdése ugyanúgy nem pótolhatja a támogatás eddigi eszközeit, a nyomásgyakorlás különféle formáit is beleértve, mint ahogy azok sem váltják ki a nemzetek tagjainak megbékélését. Ám az 1918 óta tartó időszakhoz képest több fontos kérdésben is változás történt. Az egyik a határok biztonsága. Már a rendszerváltást követően is világos volt, hogy Közép-Európa államainak határai stabilak,¹⁰ az Európai Unióba, valamint az Észak-atlanti Szövetségbe történő belépést követően pedig a tagállamok biztonságának garantálása az egész építmény alapja.

A második különbség a két világháború közötti helyzethez képest, hogy kialakulóban van egy olyan értelmiség, amelyik már a demokrácia terhének tekinti a magyarellenességet. A rendszerváltás kezdetét követően olyan politikuscsoportok jutottak hatalomra, amelyek a liberális demokrácia gyengítésére, sőt esetenként felszámolására törekedtek, s társadalmi hátterük megteremtésében kulcsszerepet játszott a magyar veszély ideológiája és a magyaroktól megszabadított nemzetileg egyneműsített állam víziója. A magyarok elleni harc ugyanakkor a saját nemzetük szabadsága szűkítésének eszközévé is vált. Tehát a hatalom eszközévé olyanok felett is, akik a többségi nemzet tagjai, a liberális demokráciát tartják országuk politikai jövőjének.

Ez a csoport egyes országokban kisebb, másokban nagyobb, ám mindegyikben létezik. Persze a magyarkérdés súlya eltérő az egyes utódállamokban. Abban a két országban a legnagyobb, amely a legszámosabb magyar kisebbséggel rendelkezik, s a legnagyobb területnyereséget hozta számukra a történelmi Magyarország felbomlása. A 19. században továbbá ezekre a nemzetekre jelentette a legnagyobb fenyegetést az asszimilációjukra törekvő magyar kisebbségpolitika, nemzeti s így mindmáig jelentős részét képezi nemzeti történelmüknek. A harmadik jellemző, hogy Magyarország, valamint Szlovákia és Románia egyaránt tagjává vált a NATO-nak valamint az Európai Uniónak. Tagságuk egyrészt világossá tette, hogy a határok instabilitásával, valamiféle magyar revánssal való fenyegetés alaptalan. A magyar fenyegetés használata most már belpolitikai hatalmi célokra használt propaganda, mely nyilvánvalóan hamis. Ennek belátása új lehetőségeket teremt a kapcsolatokban. Ebbe a részbe fért bele a szlovákiai és a romániai magyarok pártjainak többszöri kormányzati részvétele, ez azonban mindmáig nem nőtt át nemzetek közötti párbeszéddé.

De az Európai Unió egyben új nyomásgyakorlási lehetőséget is teremtett. Az Európai Parlament lehetővé teszi, hogy a magyar képviselők szóvá tegyék a kisebbségi jogok megsértésének durva eseteit, tehát az európai nyilvános vita részévé váljanak a magyar kisebbségeket ért sérelmek. Eközben szövetségeseiket szerezhetnek, s nemcsak az Európai Parlament képviselői körében. Az ilyen vita ugyanis az érintett ország közvéleményéhez is eljut. Az EU tagság továbbá megszünteti a vámhatárokat, egy további közeledési lehetőséget kínálva. A természete-

¹⁰ Magyarország az elsők között ismerte el az önálló állammá vált Szlovák Köztársaságot.

tes régiók kialakulása új kapcsolódási, együttműködési teret nyit magyarok és nem magyarok közt. A regionális együttműködés gazdasági dimenziója közös érdekkötődéseket hoz létre, a kulturálisak pedig segítik egymás megismerését. Az összefonódás pedig nyilvánvalóan nem kedveli a nemzeti ellenségességet.

Tehát a korábbi állapot kiegészíthető az EU-tagság adta nyomásgyakorlási és regionális kapcsolattartási lehetőségekkel. Kialakítható egy olyan magyarországi támogatási rend, amelyik különféle támogatási formák révén segíteni igyekszik a kisebbségek kulturális intézményeinek. Ez a vámhatárok megszűnésével, sőt a schengeni rendszerbe történő belépés után a határállomások eltűnésével kiegészül a regionális együttműködés ösztönzésével és több újszerű kulturális lehetőséggel és kezdeményezéssel.¹¹

Am fel kell tennünk a kérdést, hogy lehetséges-e úgy változtatni a magyar kisebbségek jogállásán, hogy ne változzon az érintett ország alkotmányos rendje? Nyilvánvalóan nem. Elméletileg két út vezet az alkotmány megváltoztatásához. Az egyik a kényszer olyan foka, amely a változtatásnál kockázatosabbá teszi az eredeti megtartását. A másik az alkotmányos értékrend átalakulása. Az alkotmányos rend az alkotmányos értékrend megváltozása nélkül addig tart, ameddig a kényszer fennáll. Az alkotmányos értékrend pedig aligha változik pusztán erőszakkal, ahhoz az alapját képező morális értékeknek kell átalakulniuk. Annak a meggyőződésnek kell elterjednie a politikai közösséget alkotók körében, hogy a mostani állapot rossz, igazságtalan és káros. Még hozzá nemcsak a kisebbség, hanem a nemzeti többség számára is.

Éppen ezért az általa hátrányosan érintetteknek morális joguk igényelni az alkotmány megváltoztatását, a hatalmilag kedvezményezetteknek pedig morális kötelességük megtenni azt. Ugyanakkor a korábban kedvezményezettek számára is többet kell ígérnie az új alkotmányos értékrendnek, mint amennyit a korábbi nyújtott. A dominanciájukról való lemondás nem jelenthet bizonytalanságot és veszélyt számukra. Áldozatuk tehát csak viszonylagos. Lemondásuk hatalmi előjogaikról az ő szabadságukat is kiterjeszti, saját jövőjüket is építik ezzel.¹² Ha szövetséggel váltják fel a másik fél nemzeti értelemben vett veszélyeztetését, akkor maguk jobbak, szabadabbak, gazdagabbak válnak, s nem bizonytalanabb, hanem biztonságosabb lesz nemzeti életük. Ehhez azonban többnek kell kötnie őket magyar szomszédjukhoz a közös gazdasági érdekeiknél, az európai uniós és NATO-tagságuknál. Ehhez szoros bizalmi kapcsolat kell, az a meggyőződés, hogy a szövetséges akkor sem veszélyeztetne, ha megtehetné. Tehát a szövetségi viszonyból eredő nemzeti előnyt okkal tarthatja fontosabbnak a másikkal szemben megszerezhető nemzeti előlynél.

A magyar alkotmányosság nemcsak összefügg, hanem össze is ér a nagyszámú magyar kisebbséggel rendelkező szomszédjáival. A felek nemzeti veszélyforrásként tekintenek egy-

¹¹ Ilyenek például az eMagyar pontok nevű közösségi internet-hozzáférési pontok, s más kapcsolattartási és hozzáférési lehetőségek az internet révén, de a szabadon mozgó könnyűzenei együttesek, olcsó hordozókon terjeszthető magyar filmek, zene, szépirodalom is.

¹² John Rawls szerint a jogok és szabadság nem szűkíthető a nagyobb jólét vagy éppen az így elfoglalható pozíciók érvével. Továbbá egyesek a jogainak, szabadságának bővítése nem szűkíti szükségyszerűen másokét. Sőt, mások jogainak és szabadságának bővítését is magával vonhatja. Lásd.: John Rawls: *Az igazságosság elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 86-92. és 294-303.

másra, s ez mély befolyást gyakorol mind a magyarok, mind pedig a szomszéd nemzetek tagjainak állam- és nemzetfelfogására, nemzeti ellenségképére és általuk a politikai rendszerről és az emberi jogokról alkotott meggyőződésére. Éppen ezért számba kell vennünk, hogy a kényszeren túl milyen eszközökkel lehet hatni egy politikai közösség alkotmányos értékrendjére. Politikai közösségek alkotmányos értékrendje nem elsősorban az őket ért erőszak okán fejlődik, hiszen akkor a történelem folyamán minden agresszív háborút követően az alkotmányosság magasabb és magasabb minőségi szintjére jutott volna mindenki, aki az erőszaknak részese volt, méghozzá pusztán az erőszak révén. A Hobbes-i modell pusztá félelme a fejlődéshez, tehát a jobbhöz nem elég. Politikai közösségek alkotmányos értékrendjét sokkal inkább új eszmék és a nevükben megfelelő történelmi időszakban lefolytatott, a politikai közösség nagy többségét megérintő viták és ezek résén elterjedő új értékek fejlesztik. Még ha ezek megszületését időnként az erőszak szörnyűsége és igazságtalansága motiválja is.

A vita során tehát mindenekelőtt azt kell világossá tenni, hogy az elkövetett történelmi igazságtalanságokkal való szembenézés, valamint a magyar kisebbség hátrányos helyzetének megszüntetése nem fenyegeti az ország egységét, valamint hogy az egyenlőtlenség fenntartása, a múltban elkövetett igazságtalanságok és embertelenségek elkendőzése, illetve veszélyérzet fenntartása a nemzeti többségben az ország demokratikus értékrendjét veszélyezteti, nem pedig az országhatárokat.

De vajon lefolytatható-e ez a vita a szomszédos országok politikai közösségével akkor is, ha politikai elitjük jelentős része ellenérdekel? Ha a múlt lehetőségeiből indulunk ki, akkor nem, hiszen a nemzeti kommunikáció fő csatornáit hagyományosan saját kezében tartotta a nemzetállam.¹³ És ha alkotmányos egyetértés uralkodik a másik nemzettel szembeni látens vagy nyílt ellenséges viszony kérdésében, akkor az alkotmányos demokrácia kormányváltásai sem változtatnak rajta.

Sőt, sokak számára jelenleg is kilátástalannak tűnhet az ilyen próbálkozás. Esetünkben a politikai közösséghez vezető utat hepehupásabbá, sőt látszólag járhatatlanná teszi az 1989 után térségünkben nemcsak a nemzeti kérdésben, hanem általában is kialakuló, minden egyéb elvet feleslegesnek, sőt hátrányosnak tekintő, tiszta haszonkalkuláción alapuló politikusi magatartás. Egyik lényeges eleme az a populizmus, amelyik bármiféle állítást és érvt hajlandó felhasználni, ha az hatalmi szempontból hasznosnak tűnik. A térségünkben mély gyökereket vert nemzeti ellenségesség pedig jelentős szerepet játszik a hatalmi haszonkalkuláció kommunikációs tárházában. Korszakunkban tehát a magyarellenesség nemcsak egy tényleges veszélyhelyzetre adott racionális reakció, hanem olyan hatékony politikai eszköz is, amely valós veszélyhelyzet hiányában is önálló életet él. Akkor is igyekeznének fenntartani, ha az adott országban már nem léteznének magyar kisebbségek.

¹³ Ide tartozik az a felfogás, hogy a nacionalizmus mozgósító ideológia (Elie Kedourie), illetve a politikai elitek eszköze (Karl W. Deutsch). Kétségkívül modern kommunikációs egység (Benedict Anderson), amelyben az államisághoz eljutott nemzetek politikai vezető rétege – a nemzeti kultúrát ideológiai fegyverként látó értelmiségieket is beleértve – a nacionalista propaganda révén domináns pozíciókhoz jut. Befolyásuk alá kerül a tömegtájékoztatói eszközök többsége, a kulturális intézményrendszer nagy része és az iskolarendszer.

Persze a közvélemény számára racionálissá kell tenni ezt az érvet, ezért akkor is meg kell teremteni a veszély látszatát, ha nincsen valós veszély. Tehát nemcsak a magyar kisebbségek felszámolását alátámasztó érvekkel kell megküzdeni, hanem a magyarellenesség fenntartásának politikai hasznosságához kötődő hatalmi érdekekkel is. Látszólag megoldhatatlan a feladat, hiszen a nemzetállam kezében van az oktatásügy, mögötte áll a magyarok eltüntetését nemzeti célnak tekintő értelmiségiek hada, akik jelentős része hivatalnokértelmiségként szocializálódott a kommunizmus idején, s az ideológiagyártás nem áll távol értékrendjüktől.

A 21. században azonban több tekintetben is változik a helyzet. Az internet immár ellenőrizhetetlen. De számos televízió- és rádiócsatorna is kikerült az állam közvetlen hatalma alól. Sőt az írott sajtó egy része is hajlandó teret adni az efféle vitának.¹⁴ Továbbá a nemzetközi emberi jogi egyezmények korábban nem korlátozhatja a könyvek, folyóiratok, filmek megjelentetését a szomszéd nemzetek nyelvén, és az Európai Unióban vámokkal sem akadályozhatja behozatalukat az országba. Nem is szólva az elektronikus információhordozók rohamosan növekvő teljesítményű és egyre olcsóbb, hatékonyabb, újabbnál újabb formáiról. A fiatalok nem állíthatók meg a határokon, ha a szomszéd országban találkozókat szerveznek számukra. S a sort folytathatnánk. A lényeg, hogy a nemzetállam hatalmi intézményei megkerülhetők. Meggyengült a képessége, hogy népét egyetlen információs kalitkába, egyetlen lehatárolt médiatérbe zárja.

Persze ebben a helyzetben nem elég a magyar kultúra általános terjesztése. Azt a részét kellene eljuttatni a szomszéd országok lehető legszélesebb közvéleményéhez, amelyik éppen a közép-európai népek viszonyrendszerével foglalkozik. A magyar félnek ezt folyamatosan s nem csak időszakosan kellene tennie. De közvetlenül kellene szólni a szomszéd országok társadalmihoz minden, a magyarok és szomszédjuk viszonyát érintő aktuális kérdésben. A magyarságnak a szomszéd nemzetek nyelvén kellene elkezdenie a dialógust. A magyar társadalomnak, kiváltképpen az értelmiségnek egyezségekre kellene jutnia abban, hogy elindítja a társadalmi párbeszédet a magyarság szomszédjaival, s nemcsak a vezetőréteggel, hanem az egész közvéleménnyel cserél véleményt, és ennek érdekében minden rendelkezésre álló kommunikációs eszközt felhasznál.¹⁵ Fontos lenne, hogy a magyar szellemi élet kiváló alkotásai minél nagyobb számban hozzáférhetővé váljanak nemcsak világnyelveken, hanem a szomszédos országok nyelvein is.

¹⁴ Például Szlovákiában a Beneš-dekrétumokkal kapcsolatos parlamenti határozat kapcsán, de más nemzetinek számító kérdésekben is, mind például az Andrej Hlinkáról megalkotott törvény kapcsán.

¹⁵ Lampl Zsuzsa tanulmányai jól mutatják, hogy Szlovákiában ha nem is mondható kedvezőnek a szlovákok magyarokról alkotott képe, de mindenképpen differenciált. A szlovák-magyar viszony minőségének szempontjából minden bizonnyal a politikai propaganda erejét mutatja az alábbi következtetése: „Tehát minél közelebb élnek-laknak egymáshoz, általában véve annál zökkenőmentesebb mindkét nemzet szerint az együttélés, s minél inkább „felhígul” a nemzetiségi arány, annál inkább romlanak a kölcsönös viszonyok.” (Lampl Zsuzsanna: *Magyarok és szlovákok*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008, 125.). Hasonló összefüggést mutatnak a romániai közvéleménykutatások és szociológiai felmérések is (lásd pl. Sandu, Dumitru: *Ariile culturale ca matrice de sociabilitate*. Sociologie Românească, 2002. nr. 3-4. [Sandu, 2002.]).

2.3 A párbeszéd demokrácia-feltételei

A veszélyképzet megteremtése nem a valós határváltoztatást, illetve annak elkerülését szolgálja, hanem a választók irracionális pártkötődésének megteremtését, illetve megerősítését. A valóságban tehát belpolitikai, hatalomszerzési céllal erősítik az efféle képzeteket, vágyakat, félelmeket. A belpolitikai hatalmi érdek és a valóság ütközése azonban megteremti a határváltoztatással való riasztás ellenzékét a szomszédos országokban. A közvélemény egy része pontosan tudja, hogy magyar veszély nem létezik. Ám azt már kevesebben fogalmazzák meg, hogy hamis képzetet hatalmi érdekek okán tartják fenn. A magyar kisebbség ügye tehát olyan belpolitikai problémává válik, amely mögül kiveszett a valós veszély. A magyarkérdés így veszélyforrásból a demokrácia egyik fontos kérdésévé válik.

Ugyanakkor a magyar veszély rémképének fenntartása mindaddig nem ütközik számotvető ellenállásba, ameddig nem születik meg egy másfajta nemzeti doktrína. Nélküle még a magyarkérdésben mérsékeltnek számító politikusok számára sem marad más, mint az úgymond okosabb, taktikusabb kisebbségpolitikával való érvelés, amely elfogadtatható a külfölddel, és nem akadályozza az ország euró-atlanti integrációját, miközben maga is a nemzeti egyenlőtlenséget tartja fenn, akkor is, ha a durva, agresszív magyarellenességgel szemben érvelnek.¹⁶ Azaz nem lényegi, hanem csak taktikai különbséget vonnak maguk és a radikálisok között saját közvéleményük előtt. Ebbe a felfogásba adott politikai helyzetben még a magyarok kormányzati részvétele is belefér. Azaz a kormányzati részvétel nem jelenti automatikusan a nemzeti megbékélés megszületését, hanem olyan taktikai megoldást, amelyik megfelel mindegyik fél pillanatnyi érdekeinek.¹⁷ Eközben megjelenik a „ravaszabb kisebbségpolitika”, illetve a „ravaszabb kisebbségi érdekérvényesítés érve”.¹⁸ Lényegileg egyik sem változtat az ország nemzeti többség és kisebbség viszonyának alapelvein.

Ugyanakkor alábecsülnünk sem szabad a sikeres magyar kormányzati részvétel értékrendi következményeit. Még ha önmagában nem vezet is a kisebbségpolitika alapelveinek megvaltozásához, a közvélemény körében jelentősen csökkentheti a magyar kisebbség iránti ellenséges érzületet, a sikeres magyar kormánytagok jelentős pozíciókat építhetnek ki, és tekintélyre tehetnek szert a miniszteri tárcájuk hatáskörébe tartozó társadalmi rétegben. A kormányzati részvétel olyan kommunikációs lehetőségeket nyit meg a magyar politikusok előtt, amilyenell ellenzékben nem rendelkezhetnek. Kormányzati pozícióból arra is lehetőségük nyílik, hogy a közvéleményel a korábbi ideológiai szűrőt megkerülve ismertessék meg, mutassák be a magyarok helyzetét, problémáikat, valós törekvéseiket. Ám ha el tudják is fogadtatni, hogy a magyarok is beleszólhassanak az ország ügyeibe, még nem jelenti, hogy morális követelményként tekintsen erre a tényre a többségi társadalom. Egyszóval a kormányzati részvé-

¹⁶ Az ilyen érvelés megjelent mind Romániában, mind pedig Szlovákiában a magyarokkal koalícióra lépett pártok kommunikációjában.

¹⁷ A magyarok szeretnék behozni azt a hátrányt, amelyik a nélkülülk megalakított kormányok idején halmozódott fel, a másik fél pedig szeretné előbbre vinni az ország euroatlanti integrációját és a gazdasági reformot, valamint szeretne győzelmet aratni a tekintélyuralmi tendenciák fölött.

¹⁸ Kisebbségiek kormányzása és koalíciós partnereik csendesebb magyarellenessége.

tel, különösen jó kormányzás esetén, a nemzeti közeledés fontos eszköze lehet. A nemzetkép megváltozása nélkül azonban nem képes hosszú távú megoldást nyújtani a kisebbségi magyarok legtöbb nemzeti problémájára. S a kormányzati részvétel önmagában nem változtatja meg a nemzeti többség magyarságképét. Az agresszív magyarellenség nyomban visszatér a kormánypolitikába, amint a magyarok kiszorulnak a végrehajtó hatalomból.

Számolni kell vele, hogy a szomszédos országok politikai vezető rétegének nem kis része gyanakvással fogadná és akadályozná a megbékélés folyamatát, hiszen sokan ellenérdekeltek. De Magyarország így is sokat tehet. Egyrészt a szomszéd országok társadalmában nem kevesen támogatnák, sőt ha tehetik, támogatják is a megbékélést. Másrészt egy demokratikus európai ország közvéleményéhez immár nem csak az államon keresztül vezet út, a nyilvánosság szerkezete ugyanis lényegesen megváltozott.

Magyarország politikai közösségének hatalmában áll a megegyezés a folyamat megindításának kérdésében. Dönthet úgy, hogy a megbékélés ügyét kiemeli a belpolitikai csatározások köréből, és össznemzeti céllá teszik. Másként egyébként nem is lehet sikeres. A magyarok ügyében aligha érhető el alkotmányos egyetértés a szomszédos országokban, ha Magyarországon sem születik meg. Értékrendi változások egyetlen társadalomban sem következnek be egy pillanat alatt. Nyilvánvalóan több választási cikluson átnyúló, sőt esetleg több évtizedes folyamatos erőfeszítés kell bármínemű eredményhez. Ám Magyarország politikai közössége vezetőivel együtt megállapodhat, hogy hozzálát a dologhoz.

Maradhat persze a mostani helyzet is, melyben Magyarországnak és a magyar kisebbségeknek együtt sincsen elég erejük, hogy kikényszerítsék a kisebbségi magyarok megmaradásához szükséges feltételek megteremtését, ugyanakkor a szomszéd nemzetek értékrendjének megváltoztatásáért sem tesznek sokat. Azaz Magyarország részéről marad a legszükségesebb segítségnyújtás, a kulturális támogatás, diplomáciai segítség a súlyosabb konfliktusok megelőzésére, a határon átnyúló kapcsolatok erősítése, valamint diplomáciai erőfeszítések a létező nemzetközi jogszabályok alkalmazására, illetve kibővítésére. Mindez annak tudatában, hogy ezek az intézkedések együtt sem elégségesek a magyar kisebbségek nemzeti identitásának hosszú távú megtartásához. De Magyarország és a magyar kisebbségek elindulhatnak egy másik irányba is. Megkísérelhetik országaik közvéleménye előtt lefolytatni azt a vitát, melynek elmaradása mindmáig fenntartja azt az értékrendet, amely nélkül nem rendezhető magyarok és szomszédjaik viszonya.

A nemzeteknek magukról és másokról alkotott képét és államuk létezésének alapelveit sok minden befolyásolhatja. A történelmi Magyarország utódállamainak a magyarokról alkotott képére nyilvánvalóan hat Magyarország szomszédság- és magyarságpolitikája, hatással vannak az országukban élő magyar kisebbségek tettei, a külföld, mindenekelőtt a nagyhatalmak vélt és valós elvárásai, törekvései, döntései és persze saját vélt és valós érdekeik. Ám legnagyobb hatása országuk politikai közösségének és benne a politikai vezető réteg nemzetfelfogásának és politikai értékrendjének van. Ezért Magyarország szomszédságkapcsolatainak olyan irányban történő fejlesztése, amelyik minél több szlovákot, román, szerbet és ukránt kíván érdekeltté tenni a jó magyar kapcsolatok fenntartásában, ugyan sok konkrét helyzetben segíthet a kisebbségi magyaroknak is, ám önmagában államuknak a magyarokkal szemben kialakított doktrínáján nem változtat. Ha ugyanis magyarságképük félelem-

mel teli és agresszív, akkor azt a mindennapi jó kapcsolatok legfeljebb tompíthatják, lényegileg megváltoztatni azonban nem tudják. Sőt a külföldi nyomás is csak akkor lehet eredményes, ha nagyobb veszélyforrást teremt, mint a vélt magyar veszély. Az ilyen politika saját tagjaival szemben azonban szöges ellentétben van az Európai Unió belső rendjével, és a NATO sem jelenthet katonai fenyegetést tagállamai számára. Ezért azokban a szövetségi rendszerekben, amelyekkel Magyarország nemcsak átmeneti geopolitikai érdekek, hanem alapelvek mentén összekapcsolta sorsát, nem lehetséges nagyobb fenyegetést teremteni, mint a magyaroktól való félelem. Következésképpen nyomásgyakorlással részsikerek elérhetőek ugyan, de a magyar kisebbségek nemzeti szabadságát megteremtő lényegi fordulat nem. Ehhez a magyarokkal kapcsolatos értékrend megváltozására volna szükség a szomszédos országokban. Az eddigi politikai erőfeszítések elsősorban a politikai vezető rétegre irányultak, s nem vezettek alapvető fordulathoz.

Ha a liberális demokráciát nem elitek uralmi területének tekintjük, hanem a politikai közösség által létrehozott és fenntartott rendszernek,¹⁹ akkor felmerül a kérdés, hogy vajon vezethet-e valamiféle új út a politikai közösséghez akkor is, ha a politikai vezető réteg nagyobbik része torlaszokat épít az eddigieken. Ha nem létezhetne, akkor politikai kultúránk nagy változásai sem játszódhattak volna le, hiszen azok is az éppen hatalmon lévők akarata ellen történtek. Még a rendi abszolutizmus hatalmi eszközei sem voltak képesek megállítani sem a felvilágosodást, sem a kommunista diktatúra nálánál is fejlettebb eszköztára a rendszerváltást.

Nyugat-Európa nem egy állama lépett már túl a kisebbségek felszámolásának nemzeti tervén, s vált autonómiák, illetve konszociációs mechanizmusok többkultúrájú rendjévé. Magyaríthatnánk őket persze tisztán érdekalapú elhatározásként, hiszen mindegyik változásnak megvoltak a konkrét politikai érdekviszonyai. Csakhogy a felek érdekeihez hasonlók nem ritkán korábban is fennálltak, mégsem hatottak mindaddig, amíg nem változott meg a nemzeti többségnek a nemzeti kisebbséggel kapcsolatos értékrendje.

3. A MAGYAR KISEBBSÉGEK ÉS AZ EURÓPAI REGIONALIZMUS

3.1 Területi-politikai közösségek és nemzeti identitás

A létező kisebbségdefiníciókban az identitásjegyek mellett a numerikus arányok és a politikai dominanciaviszonyok alkotják a fő ismérveket. Az utóbbiakat főleg abból a nézőpontból tekintik, hogy a kisebbség egésze politikai és közjogi értelemben milyen mértékben vált egyenjogúvá és egyenrangúvá az illető állam névadó nemzetével. Magyarország legtöbb szomszédja függetlenségét újonnan megtapasztaló fiatal nemzetállamként elutasítóan viszonyul a politikai közösség egészét újraszabó, az egyenrangúság alkotmányos rögzítését közhatalmi szín-

¹⁹ Sartori, Giovanni: *Demokrácia*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

ten is elismerő tervekhez, ezért számításba kell venni azokat a – szintén történelmi léptékel mérhető – folyamatokat, amelyek a politikai dominanciaviszonyokat és ezen keresztül a magyar kisebbségek helyzetét az elmúlt másfél évtizedben a politikai közösségképződés ártétegződésével, az országon belüli területi-politikai közösségek ki- és átalakulásával (mintegy „alulról”) érik el. Ez a magyar kisebbségek jogi és politikai státusát differenciáltan, az egyes alakuló területi-politikai közösségek (régiónok) intézményesülésébe ágyazott folyamatnak látatja, amelynek motorja az európai demokrácia lokalitások és regionális közösségek felértékelődése²⁰ felé mutató fejlődése (konceptuális szinten a „régiónok Európája” és a „regionális demokrácia”²¹ új fogalmi jelzik ezt az irányt).

A régiónok politikai-közigazgatási státusának alapjául szolgáló területi-politikai közösségek és a részüket alkotó magyar kisebbségi csoportok viszonya, valamint az, ahogy e csoportok részt vesznek a területi közösség politikai identitásának kialakításában, többféle politikai viszonyt is mutathat. Ennek skálája az illető régión multikulturális jellegének elismerésétől a szilárd, alkotmányosan biztosítékokkal is rendelkező etnoregionális autonómiáig terjed. Általában a régiónok kialakulása társadalmi konstrukciós folyamat, amelyet politikai, gazdasági, kulturális és közigazgatási gyakorlatok és diskurzusok tartanak fenn. A folyamatnak négy fontos aspektusa van: a) a területi keretek kialakulása (a régión szert tesz határait: identifikálódik a társadalom területi szervezetében); b) a fogalmi keret létrejötte (megjelenik a nyilvánosságban, névre, területi szimbólumokra tesz szert); c) az intézményes formák kialakulása (a saját intézmények, régiónspecifikus társadalmi szervezetek kialakulása); d) „hivatalos” intézményesülése a társadalom regionális rendjében (beleértve esetleg a közigazgatási és közjogi vonatkozásokat is).²² A régiónok „magyar etnoregionális jellege” annak függvénye, hogy – egyrészt – a régiónok kialakulása hogyan fedi le a magyar etnikai térszerkezetet (ez főleg a régiónalakulás első szintjén meghatározó, vagyis arra, hogy az etnikai térszerkezet tud-e területi precedenseket teremteni a régión későbbi „hivatalos” határaitra nézve), másrészt pedig hogy a magyar kulturális jelenlét milyen mértékben alakította a területi szimbólumokat, majd intézményesülési formákat (b-d. szint).

A régiónok „hivatalos” intézményesülése az a szint, amely a területi-politikai közösség igazi elismerését jelenti, és ezen a szinten fontos határpont e közösségek államalkotó voltának az elismerése – azaz: a területi-politikai közösségek autonóm politikai szubjektivitással való felruházása, és nem csupán az állampolgári közösség „részeként” való elismerése. A kétféle el-

²⁰ Paasi szerint az európai térség és történelem sajátossága az, hogy itt az identitások nem pusztán az individualitás társadalmi konstrukcióját jelentik, hanem jelentős térbeli összetevővel is rendelkeznek. Az identitások térbeli konstrukciójának kitüntetett kerete a *región*. Lásd Paasi, Anssi: *Europe as a Social Process and Discourse: Considerations of Place, Boundaries and Identity*. European Urban and Regional Studies 2001/8(1) 9-11.

²¹ A *regionális demokrácia* fogalma az Európa Tanács dokumentumaiban jelent meg. Az ET Helyi és Regionális Hatóságok Kongresszusa (CLRAE) 1997-ben kezdeményezte a Regionális Demokrácia Kartájának kidolgozását. Több elutasítás után a 240(2008)-as ajánlás javasolja az ET Miniszterek Bizottságának, hogy nyissa meg az ET tagállamainak aláírásra a Regionális Demokrácia Európai Kartáját, melyet hosszas szakértői egyeztetéssel dolgoztak ki.

²² Paasi, id. mű 16-18. Lásd még: Paasi, Anssi: *Region and place: regional identity in question*. Progress in Human Geography, 2003/27. 475-485. Bourdieu, Pierre: *Az identitás és a reprezentáció. A régión fogalmának kritikai elemzéséhez*. Szociológiai Figyelő, 1985/1. 7-22.

ismerés közötti határvonal például a szimmetrikus és az asszimmetrikus regionalizmus közötti különbségben jelenik meg. A nyelvi-etnikai értelemben vegyes, de regionális kohézióval rendelkező területi-politikai közösségek esetében az intézményesülés konzociatív modellje is megvalósulhat, amelyben a kulturális autonómia intézményesítésére a regionális intézményrendszer kontrollja alatt, annak intézményeibe ágyazottan kerül sor. Itt olyan politikai közösségformákról van szó, amelyek nem minden esetben az etnikai határtermelésre alapoznak, ugyanakkor a területi közösségen belül jelentős mértékben az etnikai-nyelvi közösségre bízák a kulturális reprodukció erőforrásait és az ehhez szükséges döntési kompetenciákat.

Míndezek alapján kijelenthetjük, hogy a magyar kisebbségeknek államaikban az államszerkezeti-közigazgatási reform tekintetében a következő stratégiai megfontolásai lehetnek:

- a létező (hagyományos) területi-közigazgatási keretek olyan átalakítása, hogy azok jobban igazodjanak az etnikai térszerkezetekhez (lehetővé tegyék a kisebbség lokális és/vagy regionális többségeinek megfelelő közigazgatási egységek kialakítását);
- még a nemzetállami centrum által kezdeményezett szimmetrikus regionalizmus is kedvező lehet, amennyiben a) az etnikai térszerkezethez igazodik és b) erős regionális elitet hoz létre, amely befolyásolni tudja a politikai rendszert a regionális hatáskörök evolútív fejlesztése, elmélyítése irányába;
- ugyanakkor a magyar kisebbségek szempontjából sokkal kedvezőbb, ha a közigazgatási reformnak az asszimmetrikus változatai valósulnak meg, illetve alakulnak ki idővel, amelybe az etnikai alapú területi autonómiák is könnyebben be tudnak illeszkedni;
- szimmetrikus közigazgatás esetén is van lehetőség a közigazgatási egységekben a magyar mint regionális nyelv státuszának kialakítására (pl. a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája értelmében, amelyet immár Magyarország összes szomszédja ratifikált).

A területi-politikai közösségek kialakítására irányuló kisebbségi stratégiáknak érdemes számot vetniük a nyugat-európai folyamatok példáival, amelyek szerint egy kezdeti regionalizáció új irányt ad a regionalizmusnak mint politikai törekvésnek, és ez történelmi távlatban a felülről végrehajtott regionalizáció „etnikai korrekcióját” is meghozhatja.²³ Következésképpen magyar kisebbségi érdek lehet az ilyen típusú mozgalmak támogatása. A területi-politikai közösségek és a nekik megfelelő közigazgatási keretek kialakulásának folyamatszerű felfogása egyben azt is tükrözi, hogy konszolidáltabb társadalmi időszakokban – és az uniós csatlakozást követően inkább ilyen időszakasszal kell számolnunk – a *közigazgatási jog válik jelentőssé*.²⁴ E folyamatszerűséget szem előtt tartva fontos eleme lehet az elképzeléseknek a területi precedensek létrehozása és megerősítése. Ide sorolhatók például a közhatalmi tartalom nélküli fejlesztési vagy statisztikai régiók, de akár a különböző kistérségi társulások is.²⁵

²³ Schrijver, Frans: *Regionalism after regionalization: Spain, France and the United Kingdom*. University Press, Amsterdam, 2006.

²⁴ Lásd Lőrincz Lajos: *Alkotmányjog, közigazgatási jog*. Magyar Tudomány, 2007/12, 1567.

²⁵ Adott esetben e kistérségek (NUTS4, LAU1) közigazgatási tartalma is fontos lehet a magyar kisebbségi szempontból.

3.2 Területi közösségek Romániában: Székelyföld autonómiája és a román regionalizmus

A regionalizmus romániai kérdése az előbb vázolt társadalmi konstrukciós folyamat mind a négy vonatkozásában vizsgálható: a) a területi keretek kialakulása tekintetében fontos adottság, hogy a társadalmi tőke képződése (a személyközi relációk alakítása, a társadalmi kapcsolatok bizalmi foka, a különböző intézmények iránti bizalom stb.) tekintetében fontos különbségek vannak egyes (2-3 megyényi) térségek tekintetében;²⁶ b) a szimbolikus-fogalmi keret néhány eleme megjelent a nyilvánosságban, a területi szimbólumok hivatalos használata azonban csak Székelyföldön létezik markáns törekvésként; c) az intézményes formák kialakulása még kezdeti szakaszában tart a román centralizáló politika és homogén államigazgatási rendszer miatt; d) a regionalizmus „hivatalos” intézményesítése pedig időnként politikai vitámként jelenik meg, továbbá létezik egy kevésbé reflektált közigazgatási gyakorlat a fejlesztési régiók működése nyomán.

A regionalizmus erdélyi magyar nézőpontból két fontos problémát vetett fel: Székelyföld kérdését és az Erdélyen belüli történeti alrégiók kérdését. A román politikai pártok nézőpontjából ugyanez a kérdés az uniós csatlakozás előtt a közigazgatás korszerűsítésének kérdéseként merült fel, annak kérdéseként, hogy valamiképpen túl kell lépni az 1998-ban létrehozott fejlesztési régiókon (amelyek kulturális értelemben nem jelenítenek meg területi közösségeket, csupán olyan megyék közötti „társulásokat”, amelyeket igazából a kormány kényszerített ki). Erdélyi magyar nézőpontból tehát a megoldáskeresés centrális szempontja Székelyföld kérdése. Román nézőpontból pedig a közigazgatásnak az állam egységes jellegének megőrzése mellett történő korszerűsítése a legfontosabb.

Az elmúlt tizenöt évben Székelyföld területi autonómiájára vonatkozóan három stratégiai koncepció fogalmazódott meg: a) az első az az autonómiatervezet volt, amelyet a Székely Nemzeti Tanács (SZNT) dolgozott ki, és amely a „*belső önrendelkezés*” koncepciójára alapozott. Ez apróbb módosításokkal 2004 februárjában a román parlament elé került, mely elutasította a javaslatot.²⁷ b) egy másik elképzelés a *területi precedensre* alapozó stratégia volt, amely szerint a román állam majdani politikai-közigazgatási régiói azokból a fejlesztési régiókból alakulnak ki, amelyek az 1998-as regionális fejlesztési törvény alapján jöttek létre. Minthogy e régiók határait a román kormány a belső történeti-kulturális határoktól eltekintve alakította ki, ezért az RMDSZ első lépésben egy székelyföldi fejlesztési régió létrehozását tűzte célul, a javaslatot azonban a kormány elutasította; c) a harmadik stratégiai koncepciót az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT) szakértői dolgozták ki 2003-ban, ez csomagtervként tartalmazott egy kerettörvényt Románia régióiról (a régiók konkrét földrajzi határának megvonása nélkül), valamint – ebbe illeszkedően – egy törvénytervezetet Székelyföld különleges jogál-

²⁶ Lásd Sandu, Dumitru: *Ariile culturale ale Romaniei*. Sociologie Romanesca, 1990. nr. 3-4. és Sandu, 2002, id. mű). Dumitru Sandu a társadalmi tőke termelésének kulturális sajátosságai szerint vizsgálja a romániai történelmi régiókat és alrégiókat. Tanulmányai alapján megállapítható, hogy egyrészt jelentős különbség áll fenn az erdélyi nagyrégió és a többi történelmi régió között, másrészt Erdélyen belül a két székely megye (Kovácsna és Hargita) profilja is egészen sajátos. Vö. Sandu, 2002, id. mű 81-92.

²⁷ Az RMDSZ-frakció – jöhlhet, a törvényjavaslatot mind szakmai, mind időzítési szempontból bírálta – hosszas belső vita után mellette szavazott.

lású régióról. A csomag alapjául az a jövőkép szolgált, hogy Romániában középtávon megte-remtődnek – spanyol vagy olasz mintára – az *aszimmetrikus regionalizmus* politikai feltételei.

A román pártok elképzelései nem kidolgozottak, közös jegyük, hogy elsősorban gazdasági és közigazgatási racionalításra kívánnak alapozni, és olyan *szimmetrikus regionalizációt* kívánnának megvalósítani (elsősorban a liberálisok és a szociáldemokraták), amely megőrzi az államszerkezet homogén módon egységes jellegét. A kivitelezés tekintetében a 2-3 megye egyesítésével kialakított közigazgatási középszint merült fel. A konjunkturális ötleteken túl a regionális közigazgatási szint kialakításával a román államfő által az alkotmánymódosítási koncepció kidolgozásával 2008-ban megbízott szakértői bizottság, az ún. Stanomir-bizottság²⁸ foglalkozott először. A bizottság jelentése az állam- és a közigazgatási szerkezet reformjára négy lehetséges változatot fogalmazott meg: a) a föderális alternatíva (annak szimmetrikus és aszimmetrikus változata); b) a spanyol vagy olasz mintát követő aszimmetrikus regionalizmus; c) a francia mintát követő szimmetrikus regionalizmus; d) a jelenlegi megyerendszer megőrzése további közigazgatási decentralizáció mellett. A bizottság inkább az utóbbi két változat megfontolását javasolja az alkotmánymódosító politikai erőknél, de az alternatívák teljes számbavétele mindenképpen jelentős.

Az erdélyi magyar politikai pártok és mozgalmak (Romániai Magyar Demokratikus Szövetség, Magyar Polgári Párt, Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, Székely Nemzeti Tanács) szempontjából fontos, hogy ebben a szakértői anyagban két olyan javaslat is megjelenik, amely erdélyi magyar koncepciókhoz kapcsolódik. Az egyik az *aszimmetrikus regionalizmus* alternatívája, ebbe ugyanis beleilleszhető Székelyföld területi autonómiája. A másik: a jelenlegi megyerendszer megőrzésével végrehajtott decentralizáció, amelynek a bizottság javaslata szerint tartalmaznia kell – a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának román ratifikációja nyomán – egy olyan *nyelvi rezsimet* is, amely a magyar nyelv hivatalos státusát szabályozza néhány megyében. E két javaslatból az is kitűnik, hogy *az erdélyi magyarság mint politikai közösség státusával kapcsolatos romániai vita a kollektív jogok területéről valószínűleg a közigazgatási reform területére helyeződik át.*

A román regionalizációval és annak aszimmetrikus irányú továbbfejlődésével számoló magyar nemzetpolitikának egy differenciáltabb külpolitikai cél- és eszközrendszert kell kialakítania. A differenciálódásnak az egyes, szomszédos országon belüli – bizonyos karakterrel már rendelkező – térségek irányába kell bekövetkeznie. A Székelyföldre irányuló magyar nemzetpolitikának a nyugati *sikeres etnoregionális modelleket, területi autonómiákat* kell előtt tartania. E tekintetben Magyarországnak az EU-s tagállam Romániával szemben nem sok eszköze van, mindazonáltal fontos meghatározni, hogy a román politikai rendszernek melyek azok a főbb átalakulási irányai, amelyek kedvezőek lehetnek Székelyföld regionális autonómiájának létrejöttéhez, tehát amelyekhez magyar nemzetpolitikai érdek fűződik. Ezek a következők: a) a radikális decentralizáció a települési önkormányzatok szintjén; b) a közvetlen demokrácia intézményeinek megerősödése; c) a regionális elitcsoportok megerősödé-

²⁸ A Traian Bănescu román elnök által felkért, „A román politikai és alkotmányos rendszert elemző bizottság” néven működő testület elnöke Ioan Stanomir egyetemi tanár (Bukarest), tagjai alkotmányjogászok és politológusok voltak.

se; d) a pártrendszer átalakulása, regionális pártok létrejötte és megerősödése. A magyar külpolitikának még eszközhiányos helyzetében is konstans módon követnie kellene a következő három célt: a) a székelyföldi autonómiatörekvés támogatása nemzetközi szinten; b) a bilaterális kapcsolatokban annak folyamatos napirenden tartása, hogy Székelyföld státusa érdekében induljanak meg, illetve folyamatossá váljanak a tárgyalások a központi kormányzat (az állam centruma) és a régió legitím képviselői között; c) Székelyföld szimbolikus megjelenésének („brand-építésének”) támogatása az uniós gazdasági és kulturális térségben.

Magyarországpolitikai érdek továbbá az is, hogy Székelyföldön olyan társadalompolitikai koncepció fogalmazódjon meg, és alkossa meg saját kereteit, amely a társadalmi tőke térségcentrikus fejlesztését állítja előtérbe. E koncepció kulcsfogalmai és néhány alapeleme: a horizontális partnerségek erősítése, gyakorlatorientált közösségfejlesztés, városrehabilitáció a városi közösségek újratertemzésével, az önkéntesség székelyföldi kereteinek megteremtése stb. E társadalompolitikához bizonyos keretek már most megteremthetők,²⁹ e keretek fenntartása pedig – a társadalmi tőke növekedése esetén – egyre több konszenzusos elemet vihet be a székelyföldi „többpártrendszerbe.”³⁰

A határmenti (észak)erdélyi régióra irányuló magyarországi politikának (ez elsősorban a mostani Bihar és Szatmár megyékre osztott térséget jelenti) nemzetpolitikai érdeke az, hogy a térség etnodemográfiai helyzetének megfelelő *konzociatív önkormányzatiság* kerüljön előtérbe az aszimmetrikus regionalizmus kialakulása esetén. Ennek néhány eszköze: a) határmenti programok; b) a települési önkormányzatközi kapcsolatok fejlesztése; c) a határmentiség újabb felfogásának és intézményesítésének szorgalmazása az EU szintjén. Két további térségtípus esetén – ide a *bánsági* valamint a *belső-erdélyi térség* (elsősorban Dél-Erdély) sorolható – a magyar politikának a térség *multikulturális hagyományaira* kell alapoznia. Itt a szórványmagyar-ság fennmaradásának nem a közjogi, hanem a kulturális reprodukcióra irányuló támogatás-politikai céljai állnának majd az előtérben: egyrészt például az, hogy a térség multikulturális hagyományaira a szórványmagyar-ság jobb eséllyel alapozzon, és fékeződjön ezáltal az aszimulációs nyomás. Másrészt fontos feltétel, hogy létrejöjjenek azok a kapcsolatháló, amelyek révén a szórványmagyar-ság mobilis egyedei a tömbmagyar kulturális közegekben keressenek karrierépítési lehetőséget,³¹ amennyiben ilyen személyes döntéseket hoznak. Ennek eszközei a következők lehetnek: a) a kulturális támogatáspolitikai hagyományos eszközei; b) testvértelepülési kapcsolatok kialakítása és fejlesztése; c) eurorégiós együttműködések; d) közös EU-s fellépés a közös kulturális örökség védelmében stb.

²⁹ Az önkormányzatközi együttműködés különböző formáinak lehet ebben meghatározó szerepük: például a Székelyföldi Városok Szövetsége ilyen keretté nőheti ki magát.

³⁰ Ez például azt jelentené, hogy az RMDSZ és a Magyar Polgári Párt székelyföldi versenyeinek tematizálásában az autonómia közjogi vonatkozásai helyett az említett témák kerülnének a középpontba, ami mindenképpen egy regionális társadalompolitika megfogalmazásának az irányába terelné a politikai gondolkodást és közbeszédet. (Ez egyben annak igazolása is lenne, hogy modern identitáspolitika nem alakítható ki csupán a kulturális politika talaján, annak közpolitikai tartalommal is kell rendelkeznie.)

³¹ Ha a „nemzethez tartozást” az életvilágok összekapcsolásának módjaként fogjuk fel, akkor a szórványban való „megmaradás” olyan kapcsolatépítést jelent, amely több nem-lokális életvilág felé mutat. Vagyis a magyarként való „megmaradás” feltétele egyfajta mobilitás a magyar kulturális és civil hálózatokban.

Látható hogy e differenciált magyarságpolitikai nézőpont nem képviselhető koherens módon a kormányzati centrumban. Magyarország hátránya (Németországhoz képest például), hogy külpolitikáját nem tudja „szintekre lebontani”, azaz a differenciált szomszédságpolitikát elválasztani a a központi kormányzat szintjén képviselendő egységes nemzetpolitikai céloktól. Ehhez erős regionális struktúrával kellene rendelkeznie.

3.3 Területi közösségek Szlovákiában: a közigazgatási reform kérdése

Szlovákia esetében kevesebb jele van annak, hogy a területi-közigazgatási beosztás jobban igazodjon az etnikai térszerkezetéhez, és hogy evolutív módon asszimmetrikus modellbe torokolljon. Ennek történeti oka nyilván az, hogy az ország egységes közigazgatási hagyományt örökölt, majd azt nemzetállami centralizációjával átírta és központosítását megerősítette (el térően Romániától, ahol a történetileg különálló nagyrégiók közigazgatásának egységesítése a húszas évek közepén ugyan végbement, de az alapvető különbségeket nem tudta elfedni). Az 1996-os mečiari közigazgatási reform az etnikai térszerkezettől és sok természetes vonzaskörzetektől nagy mértékben eltekintve 8 kerületre (*kraj*), azon belül összesen 79 járásra (*okres*) osztotta az ország területét.

A centralizáció lassú felszámolása elkezdődött az MKP-t is magába foglaló jobbközép koalíció kormányzása alatt, és lépések történtek a decentralizált kétfokozatú (község, megye) közigazgatási rendszer kialakítása irányába. Ebben a települési és megyei önkormányzatok jogkörei az addiginál lényegesen átfogóbbá váltak. A decentralizáció pénzügyi feltételei is megteremtődtek a 2000. évet követően azzal, hogy a helyben beszedett adóknak közel egyharmada az önkormányzatok kezelésében maradt.³² Azonban a közigazgatási reform által megcélzott, a történeti-regionális tagoltsághoz valamelyest közelítő, 12 önkormányzati régiós (megyés) szimmetrikus modell nem valósult meg. A tervezet ugyanis a dél-szlovákiai magyarok által lakott részek közül a csallóközi-mátyusföldi régiót az új nagyszombati, illetve a nyitrai megyék közt kívánta felosztani, míg a nógrádi-gömöri régióban – a kassai megyéhez sorolt rozsnói járás nélkül – önálló megye létrehozását javasolta, a felső-bodrogközi, Ung-vidéki magyar térséget pedig az egész kelet-szlovákiai részt felölelő zempléni megyéhez sorolta. Ezzel a felosztással szemben pedig az MKP egy újabb, tizenharmadik, a határmenti etnikai szerkezethez igazodó megyét javasolt, amely azonban elbukott a szlovák pártok ellenkezésén.³³

A Szlovákiában megvalósult önkormányzati modell az ún. „duális modell”, amelyben a regionális önkormányzati és a regionális államigazgatási feladatok, illetve az azokat ellátó szervek élesen elkülönülnek egymástól. Itt a kormányt a kerületi előljáró (*prednosta*) vezette ál-

³² Lásd Szarka László: *Közigazgatási reform és kisebbségi kérdés*. Kisebbségkutatás, 2001/2. Szarka László: *A kormányzati szerepvállalás hatása a kisebbségi magyar pártok önkormányzati politikájára*. In Blénesi Éva–Mandel Kinga (szerk.): *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002-2004)*, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004, 231-258.

³³ Lelkes Gábor: *Régiók és gazdaság. Magyarok Szlovákiában V. kötet*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008. 29-33.

lamigazgatási hivatal, a regionális önkormányzatot pedig a kétfordulós választásokon, közvetlenül választott kerületi elnök (*predseda*), valamint a kerületi képviselőtestület képviseli. Az önkormányzati és államigazgatási kerületi hivatalok között nem igazán tapasztalható átfedés, ezek egymástól elkülönülten és párhuzamosan működő szervek.³⁴

Milyen modellek lehetségesek? A magyar kisebbség kulturális reprodukciója tekintetében két alapalternatíva vehető számba. Az egyik: a jelenlegi közigazgatási modellre ráépíthető magyar kulturális autonómia alternatívája. Erre ugyan a szlovák politikai elit kevésbé fogékony, de amennyiben mégis megteremtődnének a politikai feltételei, akkor a kulturális önkormányzatot intézményi evolúció eredményeként érdemes elgondolni, amely egy kisebbségi törvény keretében jönne létre, és a létező közigazgatási intézményekrendszerre (kerület, község) telepítené rá saját intézményeit. Ezek a kerület-község viszony átalakulásának folyamatában szereznének hatásköröket, részben a kerület szintjén létező kulturális hatáskörök átvételével (nyelvi megkettőzésével), részben a községi szintekről elvonva, annak érdekében, hogy a lokális kisebbségi hátrány kezelhető legyen. Amennyiben a kulturális önkormányzatok már létrejönnek, ezt a hatáskörtelepítési folyamatot segítheti, hogy a reformelképzelések szintjén már megszületett a községek nagysága szerinti differenciált decentralizáció gondolata. Eszerint a szervezői és irányítói hatásköröket – iskolaügy, szociális ügyek, egészségügy stb. – azokra a községekre ruháznák át, ahol a létesítmények találhatóak, és a decentralizáció jegyében ezeket a községeket az állami költségvetésből támogatnák.³⁵ Ebbe a folyamatba jól behelyezhető lenne a magyar iskolák és művelődési intézmények fölötti fenntartói hatáskörök átruházása a kulturális önkormányzat szerveire.

Egy másik folyamat lenne a tizenharmadik megye koncepciójában megjelenő dél-szlovákiai magyar régió kialakítása. Ez azonban csak a magyarok egy részét foglalná magában, és a jelenleg ezzel az elképzeléssel szemben a legvehemensebb a szlovák nemzetállami reakció.

Lehet továbbá a határmentiségre is koncepciókat alapozni úgy, hogy sikerüljön e térséget a szlovák közvélemény szemében a kölcsönös gazdasági érdekek érvényesítésének és gyümölcsöző voltának szemléletes példájává avatni, amely vonzó az ott lakó szlovákság számára is. Ennek a folyamatnak lényeges elemévé válhat a kistérségi fejlesztésre létrejött önkormányzati szövetségek fokozottabb szerepvállalásának támogatása a térségi identitás intézményesítésében.

3.4 Az autonómia és a területiség kérdése Szerbiában, Kárpátalján, Horvátországban és Szlovéniában

Bár a szerbiai *Vajdaság* tartományi autonómiája a 2006-os új alkotmány alapján a korábbi jogálláshoz képest konszolidálódott, a vajdasági státútum csak 2008-2009-ben készült el, és hosszas vita nyomán 2009 decemberében került elfogadásra a vajdasági képviselőházban. Ennek oka a sokáig a hiányzó belgrádi politikai akarat volt, az ellenzők az alkotmány kértétel-

³⁴ Uo. 32-33.

³⁵ Uo. 35-36.

műségeire hivatkoztak. A 2006-os alaptörvény ugyan a kilencvenes évek autonómiaellenes „reflexeitől” terhes, azonban az Európai Parlament délkelet-európai országokkal foglalkozó küldöttsége, nyomást gyakorolva a szerb parlamentre (az integrációs tárgyalások perspektívájában), elérte az új vajdasági statútumhoz szükséges beleegyezést.³⁶

Vajdaság autonómiája mellett több mint egy évszázados hagyomány szól,³⁷ amely része a szerb történelmi emlékezetnek, és az autonómia elmélyítését igényli a tartomány közvéleménye is,³⁸ továbbá gazdasági alapja is biztosított, mivel a tartomány messze Szerbia legfejlettebb része. Azt is megállapíthatjuk, hogy az 1945 óta folyamatosan meglévő autonómia (amelyet ugyan Belgrádnak többször is sikerült jelképpé zsugorítania, de teljesen eltörölni nem) a régiókonstituálódás mind a négy előbb említett szintjén (lásd 3.1. alfejezet) eredményes: a tartomány autonómiája „társadalmiasult” és intézményesült. Ez tartalmazza a tartomány multikulturális jellegének elismerését és az annak megfelelő intézményi formákat – mindez a 2009 decemberében elfogadott statútumban immár határozott jogi megfogalmazást is kapott. A kisebbségek nemzeti tanácsairól szóló – szintén 2009-ben elfogadott – törvény pedig intézményi keretet is ad a statútumba foglalt „multikulturalizmus és interkulturalizmus”³⁹ gyakorlati érvényesítéséhez.

Vajdaság autonómiájának az új, 2009-es statútum alapján várható konszolidációját mindazonáltal több tényező is lassíthatja. Koszovó elvesztése után a szerb közvélemény továbbra is gyanakvó az autonómiatörekvésekkel szemben, a közigazgatási rendszer kiépítésében pedig akadály a Vajdaság aszimmetrikus helyzete, pontosabban az, hogy Szerbiában immár teljességgel hiányzik a föderális és regionális kontextus. Mindazonáltal a tartomány közjogi különállására a 2009-es fordulat után már egyértelműen építeni lehet.

A kérdés az, hogyan alakul tovább a vajdasági magyarság közjogi státusa a tartomány területi-politikai közösségén belül, a multikulturalitás intézményesülésének folyamatában. Értékelésünkben a „saját” közjogi státus fejlődésének két lehetséges útját kell figyelembe venni.

Az egyik a kulturális autonómia megerősítése, elmélyítése a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól szóló új törvény alapján. Ennek négy irányban kell végbemennie: a) a hatáskörök pontosítása és bővítése, b) a legitimitás megerősítése és fenntartása a közvetlen, plurális választások révén (amire a törvény a keretet már megteremtette), c) a tartományi és a települési önkormányzati szervekkel való együttműködés formáinak kialakítása, d) a közjogi jelleg szankcionális eszközökkel való megerősítése irányába.⁴⁰ Bár a közvetlenül választott Magyar Nemzeti Tanács az egész magyar közösség kulturális önkormányzata, az önkormányzat konk-

³⁶ Lásd Korhecz Tamás: *A Vajdaság Autonóm Tartomány közjogi helyzete Szerbia államszervezetén belül – aktuális kihívások és kérdések az új alkotmány fényében*. Létünk, 2008/3. Szilágyi Imre: *A vajdasági statútum történelmi, politikai előzményei, az elfogadás körülményei*. Magyar Külügyi Intézet, MKI-tanulmányok, T-2009/24.

³⁷ Uo. 3-4.

³⁸ Az utóbbi két évtized közvéleménykutatásai rendre igazolják, hogy a lakosság kétharmada folyamatosan az autonómia bővítését igényli (Korhecz, id mű).

³⁹ Lásd Vajdaság Autonóm Tartomány statútuma, 7. szakasz (www.skupstinavojvodine.gov.rs)

⁴⁰ A 2009 júliusában napirendre került, a nemzeti tanácsokról szóló szerb törvényjavaslat mind a három vonatkozásban előrelépést tartalmaz a korábbi állapothoz képest. A kisebbségi választók számára megnyitott választói névjegyzék különösen fontos újítás a korábbi elektoros választásokhoz képest.

rét intézményesülése minden bizonnyal egyfajta territorializálódást is magával hoz.⁴¹ Ebből a szempontból fontos stratégiai kérdéssé válik majd, hogy a Magyar Nemzeti Tanács mint kulturális önkormányzat hogyan él intézményalapítási jogaival, hova telepíti szerveit, azaz: intézményi súlypontja hogyan illeszkedik a tartományi igazgatás szerkezetébe és hogyan a magyarság etnikai térszerkezetéhez.

A másik lehetséges fejlődési út az autonóm magyar kerület létrehozása a Tisza melléki magyar etnikai tömbben, a Vajdaságon belüli területi-közigazgatási egységként.⁴² Bár jelenleg ez kevésbé tűnik megvalósíthatónak, mint a kulturális autonómia megerősítése, a saját közigazgatás kialakításának politikai jogát is megszerző Vajdaság Autonóm Tartományban ez is lehetéssé válhat. Vajdaság 2009-es statútumában tulajdonképpen már adott egyfajta kiindulópont ehhez, hiszen a Szabadka székhelyű tartományi közigazgatási körzet (a statútum 32. szakasza értelmében a tartomány hét körzetének egyike) előtt nyitott egy ilyen területi-közigazgatási evolúció lehetősége.

Megvalósulásának legvalószínűbb forgatókönyve az lehet, hogy a tartomány átalakítja saját területi-közigazgatási beosztását, és ennek részeként az említett körzet területén magyar autonóm kerület alakul ki, illetve maga a körzet konszociatív regionális berendezkedést alakít ki. Ehhez a következő feltételeknek kell kialakulniuk: a) a tartomány szerezzék meg a saját közigazgatási-területi beosztás kialakításának jogát (ez jelen pillanatban megoszlan látszik Újvidék és Belgrád között); b) ennek keretén belül legyen lehetőség az aszimmetrikus megoldásokra is (melyek sajátos jogköröket rendelnek sajátos területekhez); c) a kulturális autonómia fennebb említett territorializálódása során a Magyar Nemzeti Tanács tekintse stratégiai célnak ezt a lehetőséget. Mindezt érdemes esetleg évtizedeket átfogó evolúciós folyamatként elgondolni.

Korábban a vajdasági magyar politikai vitákban a Vajdaság autonómiája és a magyar körzet kérdése a prioritások vagylagos opciójaként merült fel, ma azonban világosabban látszik, hogy egy erős vajdasági tartományi autonómia kedvezőbb keretfeltétele egy ilyen tervezetnek, mint a szerb nemzetállami keret.

A szomszédos országbeli magyarok politikai közösségszerveződése mellett elkötelezett magyarországi nemzetpolitikának és a belőle következő külpolitikának hosszútávú érdeke a Vajdaság tartományi autonómiájának konszolidálódása és bővülése, ebben a keretben ugyanis esélyesebbek a vajdasági magyar autonómiatervek, mint a szerb nemzetállami centrummal való közvetlen politikai ütközésben. Vajdaság státusának erősítését Szerbia EU-csatlakozásának folyamatában Magyarország kreatív külpolitikával segítheti, beépítve a tartomány közigazgatásának működését a koppenhágai kritériumok révén felülvizsgált demokrácia-kérdések sorába. Ehhez az szükséges, hogy a magyar külpolitika fel tudja építeni ön maga számára a kop-

⁴¹ A kulturális és személyi elvű autonómiákat általában az az evolúció jellemzi, hogy meghatározó központi intézményeiket oda telepítik, ahol a kisebbség jelentős lokális többséggel rendelkezik. (Lásd Kovács Péter: *Egyéni és kollektív kisebbségi jogok az alkotmányos fejlődésben – pozitivisták szempontból*. Magyar Kisebbség 1996/3.)

⁴² A Kanizsa, Zenta, Ada, Csóka, Óbecse községek, illetve Közép-Bácskában Kishegyes, Topolya és Szabadka és néhány szomszédos községgel létrehozott Magyar Autonóm Körzet tervét a VMDK fogalmazta meg 1992-ben.

penhági kritériumok egyfajta ágensének szerepét a balkáni térség irányába. Erre jó alkalom lehet a magyar EU-elnökség időszaka.

Ugyanakkor számolni kell azzal, hogy a vajdasági átalakulások kihívást jelentenek a magyar támogatáspolitikára is, hiszen a civil szervezeteknek nyújtott támogatás mellett most egy legitim és plurális alapokon álló, saját közjogi intézményekkel is rendelkező társadalmi komplexum igényli a magyarországi támogatást.

Kárpátalja esetében az autonómia területi aspektusának kérdése feltehetőleg nagymértékben függ Ukrajna jövőbeli szerepétől, azaz attól a geopolitikai szereptől, amelyet Oroszország és az Európai Unió között a maga számára kialakít. Ukrajna területi-közigazgatási szervezete jelenleg is aszimmetrikus (a Krími Autonóm Köztársaság mellett további 24 megye van, amelyek méretüknél fogva akár nagyobb közigazgatási régióknak is tekinthetőek, köztük az egyik Kárpátalja), és ez előrevetíti azt, hogy további régiók is különleges státusra tehetnek szert. Kárpátalja is ezek sorába kerülhet, és ekkor státusa keretében (belső autonómia függvényében) ismét napirendre kerülhet a beregszászi járás⁴³, illetve a Kárpátalján belüli magyar kulturális autonómia kérdése. A kérdés logikai értelemben hasonlít a Vajdaság és az azon belüli magyar lakosság státusának kérdésére, azonban a különbségek is jelentősek. Ezek közt a legfontosabb, hogy Kárpátalja egyfajta közvetítő térség az EU (Magyarország) és annak egyik legnagyobb szomszédja között.

Horvátországban, Ausztriában és Szlovéniában az ottani, szórványnak számító magyar kisebbség számára a politikai közösség területiségének aspektusa nem merül fel; ebből, valamint a magyarok alacsony és fogyó számából következően a „magyar kérdésnek” belpolitikai súlya nincs. Itt a helyi önkormányzati rendszerhez kapcsolódó és az alkotmány által is garantált személyi elvű autonómia megerősödésének, konszolidációjának a támogatása lehet a cél.⁴⁴

4. Konklúziók: a magyar szomszédságpolitika új dimenziói

A Magyarország és a szomszédos államokban élő magyar kisebbségi közösségek közötti stabil, kiegyensúlyozott kapcsolatok létrejöttének és hosszú távú fennmaradásának az érintett közösség helyzetén, belső viszonyain túlmenően mind Magyarország, mind a szomszédos (területi) állam tekintetében vannak megfogalmazható feltételei. Magyarország részéről e kiegyensúlyozott kapcsolatrendszer alapfeltétele a határon túli magyar közösségek azon – jóval differenciáltabb – szemlélete, amely a magyarság kulturális egységét (a kulturális nemzet egységét) a szomszédos államok magyar kisebbségeinek regionális tagoltsága felől fogalmazza új-

⁴³ Ukrajna függetlenségének kinyilvánítása és a Független Államok Közösségének megalakulása között, 1991 december elsejére népszavazást írtak ki Kárpátalján a terület különleges státusú önkormányzatáról, amelyet a választópolgárok 78%-a támogatott, a Beregszászi járásban pedig a magyar autonóm körzet megalakításáról, amelyre pedig 81,4% szavazott. Ez a népszavazás azonban jogi következmények nélkül maradt.

⁴⁴ Mind Szlovénia 1991-ben elfogadott (1997-ben, 2000-ben, 2003-ban és 2004-ben módosított), mind Horvátország 1990-ben elfogadott (és 2000-ben módosított) alkotmánya autochton kisebbségként, államalkotó tényezőként ismeri el a magyarságot, amely személyi elvű autonómiát kapott a helyi (települési) önkormányzatok mellett.

ra. Azonban e „differenciált” nemzetpolitikai nézőpont nem csupán annyit jelent, hogy Magyarország az egyes szomszédos országok helyzete és azon belül a magyar kisebbségi társadalmak belső regionális differenciáltsága, kulturális reprodukciós lehetőségeit meghatározó belső etnodemográfiai feltételei szerint alakítja ki a határon túli magyarokkal kapcsolatos politikáját. E differenciált nézőpont egyben azt is jelenti, hogy Magyarországnak világosabban különbséget kell tennie a támogatás kulturális dimenziója és politikai-közösségi dimenziója között. Ez utóbbi az a politikai támogatás, amellyel Magyarország egyes magyar regionális kisebbségi csoportok azon törekvéseit segíti, hogy az illető államban – hazájukban – közjogi tartalommal is rendelkező státusra és annak megfelelő intézményekre teygenek szert.

A szomszédos (területi) állam nézőpontjából a feltételeket nem csupán az ott élő magyarok kulturális identitásának az elismerése jelenti (ami a kilencvenes évek során és az európai integrációval jórészt megvalósult), hanem az a nyitottság is, amellyel alkotmány- és közigazgatási reformjaik során, területi-politikai közösségeik ki- és átalakításakor, valamint a hatalommegosztás intézményesítéskor tekintettel vannak mind az etnikai térszerkezetre, mind a magyar kisebbség közhatalom-megosztási javaslataira. Mindennek legáltalánosabb kerete a regionalizmus lehet, amely lassan teret nyer Európa ezen térfelén is.

A regionális egységekből, azok egymáshoz való viszonyából felépülő új magyar viszonyrendszer lehet a magyar nemzet kulturális egységének legstabilabban fenntartható formája. Csak ebben a viszonyrendszerben tartható fenn hosszabb távon és viszonylag kevés konfliktussal az egyetemes magyar nemzeti közösség és a politikai közösségek társulásos formái révén a szomszéd államokba integrált magyar kisebbségi csoportok kulturális összetartozásának tudata mint korszerűbbé vált magyar identitásközösség. Szükségessé válik tehát a magyar nemzetfogalom regionális dimenziójának a kimunkálása.

A regionalizmus erősödése, konkrét intézményesülése során – amelyet célszerű több lépésben végbemenő (de ugyanakkor történeti dimenziójú) folyamatnak tekinteni – két fontos lehetőség nyílik meg a magyar kisebbségek előtt. Az egyik abból fakad, hogy még az esetlegesen magyar többségű régiók sem lesznek, s nem is lehetnek nemzetiségileg teljesen egységesek. Ha az adott régió lokális magyar többsége mellett is nemzetiségileg igazságos politikát folytat saját regionális kisebbségeivel szemben, az jelentősen gyengítheti az agresszív nacionalizmust országos szinten.

A másik lehetőség: a határon átnyúló régióké. Mivel az EU-tagság megszünteti a vámhatárokat, a határon átnyúló régiók kialakulása új kapcsolódási, együttműködési teret nyit magyarok és nem magyarok közt. Gazdasági érdekkötődéseket, idegenforgalmi, egészségügyi kapcsolatokat hoz létre, és persze kulturálisakat is, segítve egymás megismerését. Az így létrejövő összefonódás pedig nyilvánvalóan nem kedveli a nemzeti ellenségeskedést. A regionális együttműködés dimenziói közös kapcsolódási pontokat, érdekvizonyokat teremtenek, melyekben a sajátosan magyar célokat nehezebb az ország szétverésére irányuló törekvésnek minősíteni. Sőt, javarészt hasznos és értékes részét képezik a nem magyarok számára is fontos és előnyös regionális együttműködésnek.

Mindazonáltal áttörést a magyar kisebbségek helyzetében akkor lehet elérni, ha megváltozik a nemzeti többség értékrendje a magyarokkal kapcsolatosan. Értékrendi változás nem lehetséges az értékekről folytatott nyilvános vita nélkül. E vitához új, eddig nem volt lehetőség

geket kínál a 21. század. Olyan technikai eszköztár, amellyel a magyarok közvetlenül szólhatnak a szomszéd ország közvéleményéhez, megkerülve a nemzetállam ideológiai szűrőjét. Ezzel a lehetőséggel élni lehetne és kellene. A nemzeti közeledés és megbékélés ügyének immár nem kell kizárólag a gyakran javarészt ellenérdekelt politikai vezetők kezében maradnia. Ám e társadalmi vita során a magyaroknak nem pusztán magukból, saját sérelmeikből kellene kiindulniuk, hanem a másik fél ismereteiből, álláspontjaiból, sérelmeiből, s persze előítéleteiből is. E vita során nem a győzelem, hanem a meggyőzés s a tanulás a cél.

Mindeközben Magyarországnak továbbra is fenn kell tartania a magyar nemzet kulturális egységének újrateemtésére irányuló politikáját. E célt azonban a fentebbiekben vázolt differenciáltsággal kell követnie, elsősorban a regionális dimenzió mentén. Viszont jelentős akadály ennek, hogy Magyarország nem rendelkezik olyan erőteljes regionális szerkezettel, amely lehetővé tenné a szomszédságpolitika mélyebb – kisebb régiókra irányuló – differenciálódását, a nemzeti centrum „tehermentesítését” néhány, különösen fontos nemzetpolitikai cél képviselete érdekében. A következő időszak stratégiai feladata tehát, hogy Magyarország az alsóbb szinten differenciált szomszédságpolitikát képes legyen elválasztani a néhány egységesen, tehát a központi kormányzat szintjén képviselendő nemzetpolitikai céltól.

IRODALOM

- Bakk Miklós: *Nemzeti és regionális: autonómia Erdélyben*. Pro Minoritate, 2008/ Tavasz.
- Bakk Miklós: *Politikai közösség és identitás*. Komp-Press, Kolozsvár, 2008.
- Bauböck, Rainer: *Területi vagy kulturális autonómiát kapjanak a nemzeti kisebbségek?* Pro Minoritate, 2002/Nyár.
- Bárdi Nándor–Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999*. Teleki László Alapítvány 2000.
- Bárdi Nándor: *Tény és való*. Kalligram, Pozsony, 2004.
- Bourdieu, Pierre: *Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez*. Szociológiai Figyelő, 1985/1. 7-22.
- Csergő Zsuzsa–Goldgeier, James: *Nationalist Strategies and European Integration*. In: Kántor, Zoltán, Majtényi, Balázs, Ieda, Osamu, Vizi, Balázs, and Halász, Iván (eds.): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*. Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, 2004.
- Eisenberg, Avigail–Spinner-Halev, Jeff: *Minorities within Minorities*. Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- Fedinec Csilla: *Hatalmi játszmák Ukrajnában*. Kommentár, 2007/3.
- Fazekas József–Huncsík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában I. Összefoglaló jelentés (1988–2004) – A rendszerváltástól az európai uniós csatlakozásig*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2006.
- Gellner, Ernest: *A nacionalizmus kialakulása – a nemzet és az osztály mítoszai*. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel, Budapest, 2004.
- Greenfeld, Liah: *Nacionalizmus és modernitás*. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel, Budapest, 2004.
- Kántor Zoltán: *A nemzet kérdése a nemzetközi porondon*. Külügyi Szemle, 2008/2.
- Korhecz Tamás: *A Vajdaság Autonóm Tartomány közjogi helyzete Szerbia államszervezetén belül – aktuális kihívások és kérdések az új alkotmány fényében*. Létünk, 2008/3.
- Kovács Péter: *Egyéni és kollektív kisebbségi jogok az alkotmányos fejlődésben – pozitivisták szempontból*. Magyar Kisebbség 1996/3.
- Lampl Zsuzsanna: *Magyarok Szlovákiában – A szlovákiai magyarok értékrendje*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2007.
- Lampl Zsuzsanna: *Magyarok és szlovákok*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008.
- Lelkes Gábor: *Régiók és gazdaság. Magyarok Szlovákiában V. kötet*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008.
- Öllös László: *Emberi jogok – nemzeti jogok*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2004.
- Öllös László: *Az egyetértés konfliktusa*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008.
- Paasi, Anssi: *Europe as a Social Process and Discourse: Considerations of Place, Boundaries and Identity*. European Urban and Regional Studies 2001/8(1)
- Paasi, Anssi: *Region and place: regional identity in question*. Progress in Human Geography, 2003/27.

- Sandu, Dumitru: *Ariile culturale ale Romaniei*. Sociologie Romanesca, 1990. nr. 3-4.
- Sandu, Dumitru: *Spațiul social al tranziției*. Editura Polirom, Iași, 1999.
- Sandu, Dumitru: *Ariile culturale ca matrice de sociabilitate*. Sociologie Romanesca, 2002. nr. 3-4.
- Sartori, Giovanni: *Demokrácia*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- Schrijver, Frans: *Regionalism after regionalization: Spain, France and the United Kingdom*. University Press, Amsterdam, 2006.
- Szarka László: *A közép-európai kisebbségek tipológiai besorolhatósága*. Kisebbségkutatás, 1999/2.
- Szarka László: *Alternatívák és irányzatok a magyar kisebbségpolitikában; Közösségépítés, konszociáció, nemzeti integráció*. Magyar Tudomány, 2005/2. 188-199.
- Szilágyi Imre: *A vajdasági státútum történelmi, politikai előzményei, az elfogadás körülményei*. Magyar Külügyi Intézet, MKI-tanulmányok, T-2009/24.
- Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.